

SEKCIJA: ETNOLOGIJA I FOLKLORNE MANIFESTACIJE VODITELJICA: MANDA SVIRAC

MANDA SVIRAC

Odsjek za etnologiju
Filozofski fakultet
Zagreb

Etnolozi su nositelji djelatnosti i aktivnosti svoje struke i znanosti. Budući da rade u raznim institucijama, između ostaloga, bave se sadržajima koji su bitni za folklorne manifestacije. Stoga bi bilo bolje nasloviti ovu sekciju: *Etnolozi i folklorne manifestacije* (prema mišljenju voditeljice sekcije Mande Svirac). Zorica Vitez se na neki način priklonila ovom mišljenju dajući naslov svojem izlaganju: *Smotre folkloru – utjecaj etnologa na program i opremu folklornih skupina*.

Nakon uvodnog izlaganja Nade Duić-Kowalsky (*Zaštita folklorne baštine u okviru UNESCO-vih projekata*), te njezine želje da upozna stručnjake o značenju koje folklornoj baštini pridaju svjetske organizacije poput UNESCO-a (prijevod njihovih dokumenata može se vidjeti u Ministarstvu kulture), prešlo se na domaću problematiku folklornih manifestacija. U četiri izlaganja, od kojih su neka popraćena videozapisima, predloženi su problemi vezani uz organiziranje smotri ili festivala folkloru. Beata Gothardi-Pavlovsky na primjeru priredbe *Krčki festival (folkloru)* dotaknula je pitanje smotre folkloru s konzervatorsko-restauratorskog aspekta, tvrdeći da je to zajednički problem svim smotrama. Njezino izlaganje, između ostaloga, najavilo je “bolno pitanje kulturnog dobra” koje se u programu festivala (ili smotre) mora poštivati. Najočitiji primjer je trajanje nekog plesa, pjesme ili običaja na sceni zbog njihova skraćivanja; neki plesovi su cjeline i nedopustivo ih je rezati jer se gubi smisao. Založila se za konzervatorski aspekt smotre koja u sebi sadrži *kulturno dobro predstavljeno izvan vlastite sredine; ne radi se, dakle, ni o kakvu amaterizmu, a još manje o estradi*. Kulturno dobro zahtijeva dobre uvjete transporta, izlaganja i povratka. U nastavku, autorica je predložila da se iz naslova, i uopće iz rječnika izbaci riječ *folklor*, jer, smatra ona, riječ je *apsolutno potrošena i nejasna*.

O mjestu i ulozi stručnjaka na primjerima programa smotre folkloru u Zagrebu (*Međunarodna smotra folkloru*), Đakovu (*Đakovački vezovi*) te u županjskoj Posavini (*Županjsko sijelo* u Županji, *Konji bijelci* u Babinoj Gredi, *Raspjevana Cvelferija* u Drenovcima, *Žetvene svečanosti* u Cerni), a na temelju vlastitog iskustva, problematiku su iznijeli Zorica Vitez, Josip Vinkešević te Janja Juzbašić. Na vidjelo je izašla činjenica da su, kako je podcrtala Zorica Vitez, smotre (...) *oduvijek bile poticane pa i manipulirane političkim, ideološkim ciljevima, ili su se oslanjale na neznanstvene i nekulturološke potrebe te tako postale privlačne nestručnjacima, ljubiteljima pa i*

izvođačima tradicijske glazbene scene. Autorica se zalaže za smotre koje bi trebale pokazati različite oblike tradicije, koji pripadaju određenim sredinama i vremenima te koji se istodobno šire na razne strane. Etnolozi bi trebali pomoći da se izbjegne banalizacija, uniformnost i estradno prikazivanje folklor, što im nameću nedovoljno upućeni glazbeni voditelji i koreografi najvećim dijelom *preživakavajući repertoar istaknutih kulturno-umjetničkih društava i profesionalnih ansambala.* Za pripremu i odvijanje smotre potrebna je veza stručnjaka i terena.

Smotra *Đakovački vezovi* predložena je kao udruga u kulturi te definirana kao smotra, a ne festival. Autor izlaganja, Josip Vinkešević, smatra da tako i nadalje mora biti. Ta smotra ima određene ciljeve, zadatke, ustroj, vrijeme i mjesto održavanja. Prema sadržaju razdvajaju se osnovne i prateće priredbe smotre te neke druge djelatnosti ove udruge. Riječ je, naime, o izdavačkoj djelatnosti, organiziranju manifestacija kao što su *Šokačka večera* u doba poklada ili *Smotra starogradskih plesova i pjesama.* Budući da struka, prema njegovim riječima, nije bila dovoljno prisutna, ostaje nada da će se stvoriti mogućnosti za djelovanje etnologa.

Smotra *Županjsko sijelo*, kako je iznijela Janja Juzbašić, ne daje dovoljno prostora sudjelovanju stručnjaka. Ona se zalaže za prisutnost etnologa, ne samo u izvedbenom dijelu na primjeru uključivanja nekom etnografskom izložbom već više sudjelovanjem u programskoj koncepciji smotre. Pita se i kako dobiti povjerenje lokalnih vlasti te organizacijskog odbora. Drugim riječima, vidljivo je da lokalne vlasti ne valoriziraju dovoljno stručnjake. Središnja manifestacija ove smotre je pokladna povorka sudionika pod maskama, koja, kako smatra autorica, i u naše dane privlači posjetitelje. Međutim, gotovo je u cijelosti izgubila *vezu s tradicijskim načinom ophoda pod maskama te je pretvorena u suvremeni karneval.* Nakon iznijetih poteškoća ostalih lokalnih smotri u županjskom kraju, Janja Juzbašić smatra da je *poštenije i bolje smotru ne organizirati, nego je loše organizirati.*

U bogatoj raspravi koja je uslijedila nakon ovih izlaganja dotaknuto je i pitanje smotre *Vinkovačke jeseni* u Vinkovcima. Javili su se Ljubica Gligorević, Jelka Radauš-Ribarić, Manda Svirac, Aleksej Pavlovsky, te zaključili da je to: promidžbena, politička, gospodarstvena, folkloristična, kulturološka, a najmanje smotra izvornog folklor. Eksploatira se kulturna baština u druge svrhe a stručnjaci na to ne mogu utjecati.

Josip Forjan se svojim prilogom raspravi založio za primjenu struke, osobito u dijelu smotre koje u svojem programu imaju i revijalno predstavljanje nošnje na sceni. Pitanje se nameće o onim sadržajima u kojima revije imaju natjecateljsko značenje. Struka kaže da se nošnja ne može uspoređivati prema estetskim mjerilima. Stoga se valja zalagati za revijalno značenje te što je više moguće surađivati s organizatorima sličnih sadržaja. Važno je biti prisutan i u medijima, poglavito na televiziji kao najjačem mediju današnjice.

Iako je u raspravi samo dotaknuto pitanje igraonica, radionica i sajmovi kao popratnih sadržaja smotre folklor, zaključeno je kako su to njezini neizostavni dijelovi.

Kao zaključke treba naglasiti nekoliko preporuka:

- Svi su se složili kako smotre moraju promicati tradicijsku kulturnu baštinu te ne mogu biti prepuštene tržištu.
- Za praćenje folklornih manifestacija u okviru HED-a valja utemeljiti stručno tijelo s usmjerenjima za ples, pjesmu, nošnje, običaje, dječje stvaralaštvo i o tome izvijestiti Ministarstvo kulture i nadležne lokalne vlasti.
- U Ministarstvu kulture članovi Vijeća za kulturu imali bi ulogu kontrolora vrsnoće programa i financija; novčano bi trebali podržati samo one programe koje potpisuju ili preporuča stručnjaci.
- Za struku, a s obzirom na zanemareni položaj etnologije i etnologa u odnosu na druge znanosti i stručnjake u javnim sredstvima priopćavanja, predlaže se uputiti dopis HRT-u s prijedlogom za osmišljavanje nekoliko emisija o etnološkim problemima putem razgovora stručnjaka te, zbog gorućeg pitanja i nereda koji vladaju na terenu, započeti s temom folklornih manifestacija.

ZORICA VITEZ

Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb

O SMOTRAMA FOLKLORA

Smotre folkora, koja se u nas održavaju od tridesetih godina 20. stoljeća, kulturne su priredbe koje na sceni prikazuju folklornu glazbu, ples, običaje i nošnje. Od prvih su smotri do danas u osmišljavanju njihovih programa sudjelovali etnolozi i folkloristi. Smotre folkloru pripadaju fenomenima primjene etnološke i folklorističke znanosti u kulturne svrhe. Oduvijek su poticane, pa i manipulirane političkim i ideološkim ciljevima, ili su se bar oslanjale na određene neznanstvene i nekulturološke društvene potrebe ma koliko se involvirani etnolozi i folkloristi pritom činili nevještima ili bili naivno neosvješteni. Od samih početaka programi smotri ne prikazuju sve oblike i sve slojeve folklorne umjetnosti nego su selektivni, a principi te selekcije dugom su primjenom postali prepoznatljiviji, pretežno se podrazumijevaju, a rijetko su i eksplicirani. Najvećim su dijelom obuhvaćeni i najlakše prepoznatljiviji u okviru koncepcije izvornosti, koja je nastala i nametnula se upravo putem smotri folkloru, u doba kad su ih u stručnome pogledu vodili istaknuti predstavnici tzv. povijesne etnologije. Koncepcija izvornosti pokazala se privlačnom i prihvatljivom i nestručnjacima, ljubiteljima, pa i samim nasljednicima, odnosno izvođačima tradicijske glazbe i plesa.

Koncepcija izvornosti temelji se na predodžbi o mogućnosti prepoznavanja najstarijih i autohtonih oblika određene kulturne sredine tj. postojanja jednog samoniklog kulturnog sloja drevne starine. Ta je predodžba u suprotnosti s dinamičkim poimanjem kulture, jer sugerira statičnost jednog njezina trenutka ili isječka kojega vremenski točno ne određuje. Zapravo je riječ o najstarijim poznatim oblicima, o onome što u cjelokupnom nasljeđu možemo prepoznati kao relativno najstarije. Koncepcija izvornosti ne pripada teorijskom korpusu povijesne etnologije, nego je nastala u njezinoj primjeni kao pojednostavljeni naputak za prepoznavanje sadržaja tradicijske kulture poželjnih za njegovanje i prikazivanje na smotrama. Ona olakšava komunikaciju između stručnjaka i njihovih suradnika "na terenu", članova folklornih skupina i društava, koji su s vremenom naučili što stručnjaci od njih očekuju i kakav program smotre preferiraju. Iako je koncepcija izvornosti na teorijskoj razini neprihvatljiva, u stručnom i znanstvenom pristupu bezvrijedna, na razini primjene i prakse ona je i danas na djelu.

Iako je etnološka znanost, posebice u užim specijalističkim područjima, osobito etnomuzikološkim, prepoznala višeslojnost tradicijske prakse još smo daleko od

obuhvatnog i sustavnog znanja koje bi omogućilo da pojedine kulturne pojave točno odredimo u vremenu i prostoru. Primijenjeno na smotre folkloru takvo bi nam znanje omogućilo da osmislimo smotre koje će pokazati različite oblike tradicije koji pripadaju određenim sredinama i vremenima, ali i žive istodobno na raznim stranama. Primjerice, mogli bismo organizirati smotru glazbenih i plesnih tradicija Hrvatskoga zagorja prve polovice 20. stoljeća, ili smotru tradicija više različitih područja u istom vremenskom razdoblju, ili smotru koja bi pokazala slijed promjena glazbenog i plesnog repertoara određenog područja. Ali mi takvim znanjem ne raspolažemo. Nedovoljna znanja o tijekovima i etapama promjena sile nas da dajemo prednost najstarijim oblicima folklornog nasljeđa određenog područja jednostavno stoga što takvim odabirom najčešće predstavljamo i ono najbolje, što je dugim trajanjem i estetski izbrušeno. Iz istih razloga u programima smotri toleriramo i prikazivanje tradicija koje ne pripadaju istom prošlom vremenu; primjerice, šetano kolo (uz pjevanje balada) i plesanje domaće varijante *čardaša*, pjevanje u uskim intervalima i pjevanje *bećarca*, sviranje lijerice i harmonike. Znamo da su lijerica i harmonika različita podrijetla i vremena nastanka, da imaju jasan povijesni slijed, makar je postojalo i vrijeme kad su se njihovi zvuci na određenom mjestu susreli i povelu bitku koju je lijerica izgubila. Tek novoosvješteni tragači za starim vrijednostima i nasljeđem pomirili su ta dva zvuka u rekreativnom i neprofesionalnom njegovanju, čuvanju, pa i obnovi starijeg folklornog repertoara, načina izvođenja, odabira glazbala. Članovi folklornih skupina i društava u svojim programima i nastupima na smotrama prikazuju svoje zavičajne tradicije različite starosti, koje najčešće ne mogu točno datirati, eventualno znaju koja je relativno starija, ali je svaka od njih usvojena putem predaje i izbrušena dugim trajanjem.

Pokret njegovanja i prikazivanja folklornog nasljeđa postoji dugo i uporno, usprkos više ili manje sklonim kulturnim politikama, ideologijama, pa i različitom odnosu akademske zajednice i nadležnih struka prema njemu. Za razliku od uglavnom zanemarenih tradicijskih prigoda i datuma obilježenih folklornim sadržajima, danas se suočavamo s novim životom folkloru u obliku najraširenijeg kulturnog amaterizma - folklornog amaterizma, koji možemo stručno potpomagati, istraživati ga ili mu okrenuti leđa. Etnolozi i folkloristi mogu, posredovanjem znanja i posebice stručne i znanstvene dokumentacije o plesu, glazbi, običajima i nošnji, mnogim zavičajnim zajednicama i njihovim folklornim skupinama, ali i gradskim folklornim društvima, pomoći da izbjegnu banalizaciju, uniformnost i sklonost estradnom prikazivanju folkloru, što im nameću brojni, nedovoljno upućeni glazbeni voditelji i koreografi, najvećim dijelom prežvakavajući repertoar istaknutih gradskih folklornih društava i profesionalnog ansambla *Lado*.

Velike su mogućnosti tematskog osmišljavanja smotri, prikazivanja tradicija određenih regija te pripremanja manjih programa i radionica posvećenih pojedinim fenomenima kao što su određene vrste glazbovanja ili plesanja, usmene književnosti, crkvenog pjevanja, odijevanja i sličnog. Smotre folkloru prikazuju umjetnička postignuća tradicijske kulture kao dijela svekolike kulture i umjetnosti. One nisu muzeološke niti konzervatorske radionice. Kad bismo inzistirali da one to budu, priznavali bismo kulturu kao okaminu, a ne kao proces. Smotre okupljaju žive ljude, naše suvremenike

i prikazuju njihove načine i oblike sudjelovanja u složenoj, raznorodnoj i multivalentnoj kulturi današnjice shvaćenoj u najširem smislu i rasprostranjenju. Smotre ili festivali folkloru i drugih tradicija dio su kulturne ponude diljem svijeta. One imaju svoju ulogu u lokalnim, regionalnim, nacionalnim i svjetskim kulturnim događanjima. Etnolozi se i folkloristi moraju angažirati oko smotri, posebice glazbeno i plesno educirani, te stručnjaci za nošnju. Moraju poznavati ne samo povijest nego i današnje stanje i ulogu baštine te putove njezina preoblikovanja. Uz istraživanje, dokumentiranje i interpretiranje kulture moraju nastojati i oko njezina prezentiranja i popularizacije.

Prikazivanje i popularizacija tradicijske kulture putem smotri folkloru stručnjake stavlja pred mnoge dileme. Uz već spomenute česti su i složeni prijepori oko obnova zapuštenih oblika tradicije, rekonstrukcija prema sjećanjima i/li zapisima istraživača. Obnavljaju se običaji, plesovi, glazba i glazbala, nošnje i druga oprema. Obnove mogu biti više ili manje uspješne i vjerne starom predlošku. Neki oblici baštine nisu zagubljeni nego su pretrpjeli određene promjene, koje stručnjake dovode u dvojbu treba li ih za prikazivanje na smotrama "dotjerivati", kako i u kolikoj mjeri. Primjer pokladnog ophoda iz ličkog sela Donjeg Kosinja može dobro ilustrirati o čemu je riječ. Ophod skupine muškaraca zvanih *dedi*, čiji predvodnik nosi kapetansku kapu i sablju, u osnovnom se sadržaju ophoda nije mnogo promijenio. Sudionici i mještani kazuju da je to njihov stari običaj (obilazak seoskih kuća, svirka i pjevanje, domaćinovo darivanje ophodara, priprema pokladne lutke, njezina osuda i egzekucija), ali je ponešto izmijenjen. Sudionici ophoda nisu odjeveni u tradicijsku nego u suvremenu odjeću, ali je ona ujednačena (tamne hlače i bijela košulja uz obvezatnu kravatu). Promijenjeno je glazbalo, napjev i tekst pjesama: umjesto negdašnjih dipli s mijehom ili tambure prati ih svirka na harmonici. Zamjena glazbala eliminirala je stariji način pjevanja i nadomjestila ga pjevanjem jedne varijante bećarca. Izvedbe su vrlo neskladne i tonski nesigurne. Ophod ima i određene specifičnosti, koje ga čine zanimljivim za prikazivanje na smotri posvećenoj raznolikosti pokladnih običaja. Međutim, pjesma i svirka ne udovoljavaju ni najskromnijim estetskim scenskim zahtjevima. "Dotjerivati" bi se mogla svirka na harmonici i pjevanje bećarca, ali postoji i mogućnost "povratka" starijeg instrumenta, načina pjevanja i nošnje. Kao i mnogi drugi sudionici smotri, skupina iz Donjeg Kosinja može pribaviti nošnje i svirača tambure ili dipli s mijehom, a većini sudionika poznati su i stariji način i repertoar pjevanja.

Dilema oko nastupa Donjeg Kosinja na Međunarodnoj smotri folkloru razrješena je njihovim odustajanjem od puta u Zagreb zbog nekih njihovih, izvanstručnih razloga. Stručnjacima i organizatorima smotri ostaje neodgovoreno pitanje. Lako bi bilo odgovoriti da treba poštivati promjene, ako poštujemo dinamički koncept kulture. Ali koncept kulture, nije i koncept smotre. Koncept zagrebačke smotre, kao i svih drugih u Hrvatskoj, odražava želju za očuvanjem i prikazivanjem kulturne baštine čije se dokazane vrijednosti temelje na dugom trajanju, što ne znači da su sve pojedinosti iste starine. Promjena donosi novo, ali je potrebno vrijeme da se novitetima ovlada. Život i scena ne podliježu istim zakonitostima. Na sceni su estetski zahtjevi neizbježni, a skladnost folklornih izvedbi nije samo stvar trenutačne uvježbanosti nego prije svega kulturne kompetencije.